

jedno viđenje socijalizma

Branko Horvat: ABC JUGOSLAVENSKOG SOCIJALIZMA,
Globus, Zagreb, 1989.

tomislav ž. nikolić

Upravo u vreme kad se ne samo u nas nego i u svetu uveliko diskutuje o perspektivi socijalizma, kada se govori o slomu socijalizma kao projekta i prakse, pojavljuje se knjiga prof. B. Horvata sa neobičnim naslovom »ABC jugoslavenskog socijalizma«. U njoj autor, na njemu svojstven način, pokušava »ustanoviti gdje je socijalizam pošao u krivo, je li moguć i kako ga ostvariti«.

O naslovu knjige autor kaže: »Kad se poslije oktobarske revolucije u Rusiji Buharin našao u sličnoj situaciji, napisao je ABC komunizma. Po mom sudu to je loša knjiga. No ideja je veoma dobra. Trebalо je jednostavnim jezikom odgovoriti na ključna pitanja. Upravo to pokušao sam učiniti i ja u ovoj knjizi. Zbog toga nema citata, ni bibliografije, ni druge uobičajene aparature«. U nastavku autor upućuje čitaocu na njegove knjige, u kojima se nalaze »izvori i rigorozno dokazivanje«.

S obzirom da su nam poznata autorova dela, u nastavku ćemo knjigu »ABC jugoslavenskog društva« kritički predstaviti, u nadi da će čitaoci imati interes da pogledaju autorove i ostale knjige, koje čine teorijsku osnovu Horvatovog viđenja socijalizma i njegove perspektive.

Već sam naziv ove knjige ukazuje da prof. Horvat teži da na kratak, sažet i lako poimljiv način izloži svoje viđenje krize socijalizma, smatrajući da ono što poznae praksu, dakle, iskustvo svih socijalističkih država, i nije bio socijalizam. On to ovako obrazlaže: »Nije pretjerano reći da o socijalizmu danas vlada potpuna konfuzija, i kod nas i u svijetu. Za jedne je socijalizam u krizi, za druge je socijalizam pao na tržištu, za treće su svu projekti socijalizma propali, u Sovjetskom Savezu eksperimentiraju s perestrojkom, svugdje se provode nekakve reforme, u Poljskoj je socijalizam ružna riječ kao nekada kapitalizam i buržoazija. Poprtna pojava idejne konfuzije jest demoralizacija.«

Prof. Horvat ne krije da on pod socijalizmom misli buduće društvo, a ne stvarnost današnjih država koje sebe nazivaju socijalističkim društвима. Po rečima autora, ne radi se o neuspelu socijalizmu, jer njega nije ni bilo. »Pod imenom socijalizma paradirao je sistem koji sam opisao kao etatizam i koji znači svevlast države. A to je upravo obrnuto od socijalizma...«

Autor je knjigu podelio na 14. poglavlja, sa sledećim naslovima: 1. Što je socijalizam?, 2. Treba li nam tržište?, 3. Što je to samoupravljanje?, 4. Što je društveno vlasništvo?, 5. Zašto je ourizacija izazvala anarhiju, 6. O preduzeću, tržištu i vlasništvu još jedanput, 7. Raspodjela prema radu, 8. Privreda kao sistem, 9. Plansko reguliranje tržišta, 10. Politika i privreda, 11. Socijalizam i program SKJ, 12. Socijalistička država, 13. Pravo na etičku samobitnost i unutrašnje samoodređenje i 14. Osvajanje demokratije.

Kao što se vidi, autor je u knjizi pokrenuo masu pitanja za koja mi još nemamo odgovore, bez obzira na najavljenе reforme privrednog, političkog i partijskog sistema.

Najpre, šta prof. Horvat smatra pod socijalizmom i kako ga definiše? »Socijalizam je po redak u kojem se ukidaju koncentracije ekonomski i političke moći i na taj se način ostvaruje mogućnost da se ukine klasna eksploracija. U tom smislu socijalizam je društvo ravнопravnih građana. Institucionalno to znači društveno vlasništvo, planski kontrolirano tržište i bespartijski politički sistem, odnosno radikalnu političku i ekonomsku demokratiju i raspodjelu prema radu.«

se reguliše tržište važe podjednako za kapitalizam i socijalizam. »Drugim riječima, američka korporacija i jugoslavensko poduzeće u osnovi jesu (zapravo trebalo bi da jesu) jednako pravno regulirani.«

Interesantno je da autor ne pravi razliku između američkih korporacija i u aših preduzeća, jer ih posmatra kao akcionarska društva, što, kako je poznato, u nas nije slučaj. Naime, mi tek težimo da naša preduzeća postanu akcionarska društva, u kojima bi radnici bili ne samo radnici (najamnici) nego i suvlasnici (akcionari). Međutim, prof. Horvat očigledno pod akcionarstvom podrazumeva nešto drugo nego ekonomska teorija. Da čujemo autora: »Korporacija je pravna osoba koju američki pravni teoretičari smatraju različitom i odvojenom od dioničara. Ona ugovara dugove u svoje ime, a ne u njihovo i odgovara za njih svojom imovinom. Ista pravna teorija vrijedi i za jugoslavensko poduzeće. Ono je pravna osoba različita od svojih 'dioničara' i ugovara obaveze u svoje, a ne u njihovo ime. Samo što jugoslavensko poduzeće ima više dioničara nego američka korporacija i osim toga svi oni imaju jednak broj dionica. Naime, u svakom jugoslavenskom poduzeću dioničari su svi jugoslavenski građani.«

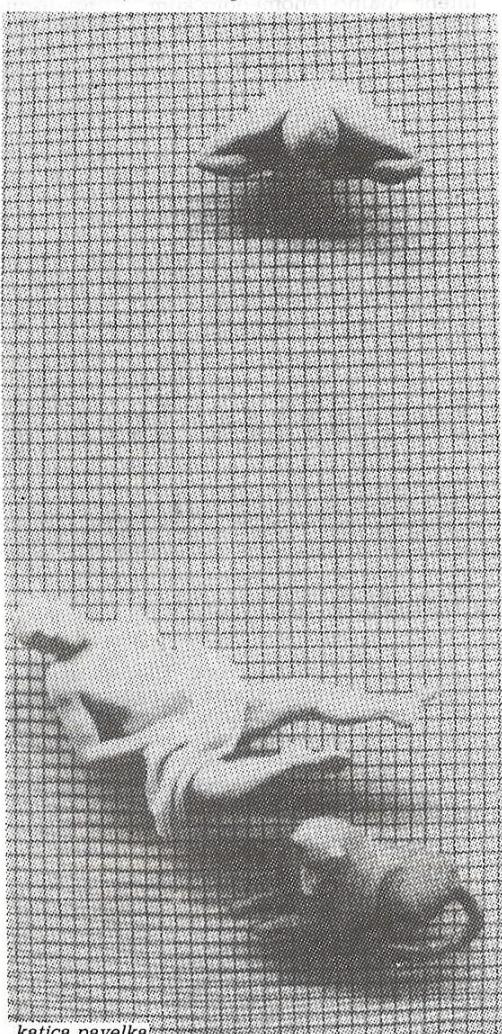
Suprotno tvrdnji prof. Horvata, moram reći da činjenice ukazuju da naša preduzeća nisu akcionarska društva, jer naši radnici nisu suvlasnici preduzeća u kome rade, niti su suvlasnici bilo kog drugog preduzeća na jugoslovenskom prostoru. Istina, radnici to mogu postati, ako postanu stvarno akcionari, tj. pravni vlasnici (suvlasnici) na imovinu akcionarskog preduzeća, u zavisnosti od broja akcija. I ne samo to. Ako bi bilo tačno da su radnici i gradani u nas akcionari, kako to tvrdi autor, čemu onda uvođenje akcionarstva u nas, te pojave prvih akcionara, posle čitavih 45. godina tzv. socijalističke izgradnje.

Upravo zato što autor ne shvata da naše »društveno vlasništvo nije akcionarsko, već državno, on ne shvata uzroke neefikasnosti naše državne svojine, koju mi iz milošte zovemo društvenom. Suprotno ovom stavu, prof. Horvat tvrdi da »ako je jugoslavensko poduzeće manje efikasno od američke korporacije, onda uzrok tome nije pravni oblik vlasništva (sic!), nego etatističko dirigiranje privredom koje je upropastilo samoupravljanje i tržište«. Dakle, greška je u pravnom obliku vlasništva, jer, kao što je poznato, ne-svojinska konцепција društvenog vlasništva u nas negira vlasništvo kao takvo. Bez obzira što i prof. Horvat tvrdi da nije za ne-svojinski koncept društvenog vlasništva, u osnovi on se kreće u tim relacijama, tj. u okviru fikcije nevlasništva.

S obzirom da autor nije uviđeo da greši u pravnom poimanju svojinskih odnosa, on tu grešku dalje prenosi i na socijalizam, jer ga shvata kao besklasno društvo. Da prof. Horvat ne pravi razliku između komunizma i socijalizma, svedoči nam njegovu tumačenje društvenih odnosa, izvedenih iz vlasništva u socijalizmu. O tome autor kaže: »U smislu društvenih odnosa proizvodno vlasništvo implicira upravljanje radom drugih (nevlasničkih) članova klasnog društva. Stoga je Marx sasvim primjeren definirao kapital kao proizvodnu imovinu koja rada eksploratorske proizvodne odnose zasnovane na raspolažanju radom drugih. Na taj su način i kapitalizam i etatizam eksploratori poreci, a kapital može biti privatni ili državni. U besklasnom socijalističkom poretku imovina ne može biti osnova za eksploraciju tudeg rada.«

Ovako izvedeni društveni odnosi nisu proizvod teorijske analize stvarnih odnosa proizvodnje u socijalizmu, jer u nas postoji kako najamni rad, tako i kapital kao klasni odnos proizvodnje, bez obzira na naše samoupravljanje. Autorova konstrukcija neeksploratorskih odnosa proizvodnje u socijalizmu bazira se na tri osnovna prava, koja u nas nisu realizovana. Reč je o: 1. Svaki član društva ima pravo na rad (u tom je smislu sadašnja velika nezaposlenost jednako masovno kršenje socijalističkih načela i privatizacija društvene imovine); 2. svaki član društva ima pravo da se natječe za bilo koje radno mjesto ovisno o svojim sposobnostima i stručnoj kvalifikaciji; 3. Svaki član društva ima pravo da sudjeluje u upravljanju proizvodnjom. Ovo, naravno, znači samoupravljanje.«

Nakon ovako definisane suštine socijalizma, nameće nam se pitanje da li prof. Horvat razlikuje komunizam od socijalizma, s obzirom da je, po Marksu, tek komunizam takvo društvo koje isključuje klasnu eksploraciju. Ako bi socijalizam bio ovo što autor smatra, nameće nam se dodatna pitanja, koja su, nema sumnje, vezana za naše predstojeće reforme. Naime, ako bi se prihvatile definicija prof.

katica pavelka

Horvata o suštini socijalizma, onda su naše reforme usmerene ne ka »obnovi« socijalizma, već njegovoj negaciji. Podimo samo od opredjeljenja za pluralizam vlasništva, zatim za integrалno tržište (tržište roba, kapitala, radne snage i sl.). Očigledno da nam preti opasnost da stvaramo nove konfuzije, umesto da dobijemo jasniju sliku socijalizma, odnosno društva koime težimo. Da bismo pravilno shvatili autora, moramo najpre videti što on pod pojedinim pojmovima podrazumeva. Možda je autor u pravu, a možda i greši?

Što se tiče društvenog vlasništva, autor smatra da u nas postoji naučna zbrka oko te kategorije, zato što je vlasništvo trodimenzionalan pojam, a tretira se kao jednodimenzionalni pravni pojam. Po autoru, vlasništvo obuhvata tri svoja aspekta, i to: pravni, društveni i ekonomski. Pravni pojam vlasništva, ističe autor, nalazi se u okviru imovinskog prava. Autor smatra da ista pravna načela kojima

Iz prakse znamo da nijedno od ovih prava nije realizovano, što potvrđuje našu tezu da u nas i nadalje postoji eksplotatorski odnos proizvodnje, što dovode u sumnju autorovo određenje socijalizma, ne samo kao prakse nego i kao projekta (perspektive). Ono što prof. Horvat želi, to je daleka budućnost, to je komunizam, koji je u knjizi označen kao socijalizam, i ništa više.

Po rečima autora, pravno vlasništvo nije garancija društvenosti vlasništva u socijalizmu, već to predstavlja raspodela prema radu, koju autor pokušava da definije kao neesplotatorske odnose proizvodnje, svestan da to nije praksa socijalizma. »Ekonomski društveno vlasništvo imičira raspodelu prema radu. Drugim riječima dohodak od imovine (razne rente) pripada društvu, a proizvodač može prisvojiti samo dohodak od rada. Prema tome spomenuto četvrtovo ograničenje pravne komponente društvenog vlasništva – društveni kapital ne može se pojesti – konzervenca je ovog ekonomskog načela.«

Interesantno je da prof. Horvat princip raspodele prema radu ne izvodi iz načina proizvodnje, kako je to činio Marks, već iz etičkih načela. »Kad se govori o raspodeli prema radu, onda se ne misli na prost fizički utrošak radne snage, nego na rezultate tog rada. Radnik proizvod svog rada razmjenjuje s društvom za jednaku vrijednost proizvoda koji ulaze u njegovu potrošnju. (Po Marksu, ovako određenje dela proizvoda rada koji prisvaja radnik zove se najammina, koja pretpostavlja da radnik nije vlasnik sredstava za proizvodnju – prim. T. N.) Duboko usaden osjećaj pravednosti – a na njemu se zasniva snažna radna motivacija – (sic!) govori nam da od društva imamo pravo tražiti toliko koliko društvu dajemo. (A gde je onda deo proizvoda rada u obliku viška vrednosti, jer bez njega nema ni uvećanja društvenog kapitala? – prim. T. N.)

Naime, ako ovako definisanu raspodelu prema radu posmatramo sa stanovišta proizvodnje vrednosti, dakle, stvarnih odnosa proizvodnje, proizašlo bi da društvo nema viška vrednosti, jer radnici prisvajaju onoliko koliko daju. Međutim, takva raspodela nije prisutna u socijalizmu, jer radnici ne mogu prisvojiti ceo proizvod njihovog rada, već samo jedan njegov deo, deo koji odgovara vrednosti radne snage (nadnica).

Ako je to tako, a nema sumnje da je to tako i da mora biti tako sve dok proizvodimo po zakonu vrednosti, iz kojeg ekonomskog zakona sledi i kapital-odnos, onda mi ne samo što nemamo onakav socijalizam kakav ga zamišlja prof. Horvat, nego takav socijalizam i nije moguć u uslovima klasne raspodele rada i proizvodnje vrednosti.

Medutim, kada se dalje čita ova knjiga, vidi se da autor nema na umu napred definisanu raspodelu prema radu, već tržište radne snage koje određuje i kretanje nadnica, slično kao u kapitalizmu. Već sama činjenica postojanja tržišta radne snage, ili, kako to prof. Horvat kaže – »tržište rada«, ukazuje da se i raspodela u preduzećima mora uskladiti prema zakonu vrednosti, koji se odnosi i na radnu snagu. Istina, autor predlaže da država zameni tržište radne snage svojom ekonomskom politikom, ali se to ništa ne razlikuje od sadašnje prakse u nas, prakse kako političkog tako i »samoupravnog« volontarizma.

Ne možemo se složiti ni sa sledećim tezama o raspodeli: »Prvo se ekonomskom politikom utječe na tržište tako da svaka grupacija ostvari podjednak, prosječni dohodak. Zatim se unutar grupacije javlja tržišna diferencijacija, pa efikasniji kolektivi ostvaruju veći dohodak. Na kraju, unutar poduzeća, dohodak se raspodjeljuje na pojedine radnike u skladu s pravilnikom o raspodeli.«

Ovako opisana raspodela ne odgovara uslovima razvijene robne proizvodnje, koju Marks naziva »proizvodnjom vrednosti«, jer se u njoj ne raspodeljuje nacionalni dohodak na pojedine grupacije prema radu, kako to tvrdi autor, nego prema zakonima prosečne profitne stope i cene proizvodnje. Očigledno da autor raspodelu nije izveo iz svojinskih odnosa, u smislu stvarnih proizvodnih odnosa u nas, već to čini na osnovu svog ubedjenja da raspodela prema radu determiniše socijalizam, a to ne-ma nikave veze sa politekonomskom analizom uslova privredivanja u nas.

Za razliku od kritičara samoupravljanja, prof. Horvat je veliki pobornik koncepcije samoupravljanja, čak u svom tzv. integralnom obliku, obliku koji je činio osnovu tzv. dogovorne ekonomije. Po rečima prof. Horvata, »bez samoupravljanja nema socijalizma i obrnuto – razvijeno, integralno samoupravljanje nužan je i dovoljan uvjet za egzistenciju socijalizma.« Na pitanje šta je to samoupravljanje u preduzeću, autor kaže da to »znači samostalno donošenje svih osnovnih privrednih odluka.«

S obzirom da se u nas teži ka odvajaju samoupravljanja od poslovodnih funkcija, mnogi će se pitati ima li prof. Horvat to u vidu. Kod autora radnici su kolektivni preduzetnici, jer smatra »da preduzeće mora imati potpunu tržišnu autonomiju da bi radnici mogli preuzeti funkciju kolektivnog poduzetnika.«

O odnosu samoupravljanja i preduzetništva, autor smatra da zurovsko političko vulga-

rizovanje, treba zameniti naučno utemeljenom organizacijom i samoupravljanjem, što podrazumeva, ističe autor, poštovanje šest načela organizacije, od kojih se prva dva odnose na demokratičnost, iduća tri na efikasnost, a posljednji omogućuje kompatibilnost dvaju ciljeva.«

Kao što se vidi, ovde smo kritički analizirali samo neka pitanja iz knjige prof. Horvata »AVC jugoslovenskog socijalizma«, a ima ih znatno više. Pitanje za diskusiju je i autorovo poimanje političkog ustrojstva socijalizma, uključujući i stav da »socijalističko društvo zahtijeva bespartijski politički pluralizam.« Ostavimo to čitaočima, koji će u ovoj knjizi naći bezbroj novih ideja i dilema o perspektivi socijalizma. Bez obzira što se ne moramo složiti sa autorovim videnjem socijalizma, knjiga je značajna jer govori o nama, o našim problemima i dilemama. Sve to nas ne može ostaviti ravnođušnim, jer moramo tražiti izlaz iz krize.

raznovrsnost radova

ZBORNIK RADOVA, Institut za filozofiju i sociologiju,
Filozofski fakultet – Novi Sad, 1989.

ljubiša despotović

Sa zadovoljstvom možemo primiti činjenicu da se u ne dugoj istoriji Instituta za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, napokon pojavio i sudu stručne i kritičke javnosti stavio na uvid prvi broj Zbornika radova naučnih i obrazovnih radnika ovog instituta. U uvdinim napomenama za prvi broj godišnjaka ističe se da je jedna od njegovih osnovnih funkcija uspostavljanje »preko potrebe stručno – naučne komunikacije« – kao i (re)afirmacija filozofije i sociologije, dodali bi smo neopravdano ignorisane i zapostavljane na ovim prostorima. Pojava zbornika još jednom je potvrdila autorsku i izdavačku oskudicu za delima iz ovih teorijskih oblasti koja već duže traje u Vojvodini. Zbornik stoga treba da predstavlja podstrek ali i opomenu da se ugled i dostojanstvo ovih naučnih disciplina (slobodnog, kritičkog i kreativnog mišljenja) više nikad ne prepusti na milost i nemilost hirovitoj volji ideološkog monopola.

Prvi broj godišnjaka čine sledeći autorski prilozi: 1. »Osnovne pretpostavke minimalizma« dr Milan Kovačević (do sada neobjavljeni tekst preminulog profesora Kovačevića), 2.

»Kultura – način ili nedostignutost života« dr.

Dragan Koković, 3. »Apstraktno društvo« mr.

Dragan Lakićević, 4. »Narativno objašnjenje u istorijskim naukama« Vladimir Marko, 5. »Primjenjivost teorije obuhvatnog zakona u istoriji« mr.

Žlatomir Milošev, 6. »Pojam strukture društva i struktura društvenog delovanja« dr.

Milan Mitrović, 7. »Hajdegerovo pitanje o individualizaciji« dr Milenko A. Perović, 8. »O hipertrofiji normi u političkom i pravnom sistemu Jugoslavije« dr Radivoj Stepanov, 9. »Teorija industrijskog društva Rejmona Arona« mr.

Gordana Tripković, 10. »Glavna obeležja strukture savremenog jugoslovenskog društva i različiti pristupi u njenom proučavanju« dr. Milan

Tripković, 11. »Hegel – antička tragedija kao svetska povijest« Lazar Vrkić, 12. »Kretanja stanovništva i indikatori starenja« Gordana

Vukšanović.

Već površnim uvidom u sadržaj zbornika, zapaža se njegova nesistematična kompozicija. Ono što bi se uredništvu moglo staviti kao primedba jeste upravo ta nesistematičnost.

Iako su tekstovi i tematski i sadržinski raznovrsni oni su ipak mogli biti komponovani tako da se uvažavaju kriterijumi pripadnosti načinu disciplini – oblasti, te su tekstovi koji obrađuju filozofsku problematiku mogli biti svrstani u jedan a sociološki tekstovi u drugi blok zbornika. Time bi, čini nam se, zbornik dobio na preglednosti i sistematičnosti. Takođe, bilo je neophodno uložiti više napora i obezbediti da se u zborniku pojave radovi i ostalih naučnih radnika ovog instituta, čime bi njegovo prvo kolektivno predstavljanje bilo kompletnije i još kvalitetnije. Pored navedenih

primedba se može staviti i na tiraž zbornika (150 primeraka) koji nam se čini nedovoljnim da odgovori potrebama za ovom vrstom izdajenja.

I pored navedenih primedbi za tehničko uređenje zbornika ovom godišnjaku se mora dati priznanje za raznovrsnost i kvalitet objavljenih radova. Za mnoge će ovaj zbornik predstavljati prijatno iznenadjenje s obzirom da dosadašnja promocija rada i aktivnosti instituta nije bila adekvatna njegovim vrednostima. Za ilustraciju zbornika daćemo kratke osvrte na radove M. Kovačevića i Gordane Tripković.

U dosada neobjavljenom radu preminulog profesora Milana Kovačevića naslovljeno »Osnovne pretpostavke minimalizma – jedna ideja izložena u 67. stavova« krije se ne napisani manifest »nove antropološko-filosofske koncepcije – manifest minimalizma. Inspiran Sartrovim egzistencijalizmom, načročito njegovim konceptom čovek-sloboda, prof. Kovacević pokušava (istina dosta nesistematično, a ponekad i kontradiktorno) da da početne obrise i odrednice jednoj novoj antropologiji, kako je on sam naziva antropologiji minimalizma.

Bolji poznavaci filozofskih dela Milana Kovačevića prepoznaće u tezama (67 stavova) o minimalizmu – crvenu nit koju autor dosledno provlači i u drugim svojim radovima kao što su: »Teleologija i antropologija«, »Preobrazaji prake – ogled iz ontologije društvenog bića«, »Da li je marksizam naša sudbina«, kao i u dosada delimično objavljenim radovima naslovanim pod zajedničkim nazivom »Ontološki triptih« u čijem konačnom obliku treba da se pojave studije o Svetozaru Markoviću, Dimitriju Tučiću i rad pod nazivom Svetosavlje kao ponavljanje. Ovo kratko potsećanje na filozofski opus Milana Kovačevića ima namenu da uputi potencijalnog čitaoca na njegovo celokupno delo, bez čijeg podrobnijeg čitanja i upoznavanja teze o minimalizmu nisu razumljive i ne samo to, one mogu da ostave lažan utisak filozofske koketerije i ciljane aforističke efektnosti. Kao primjer za ovo navešćemo samo neke od autorovih teza – stavova o minimalizmu: stav 26. »Ako filozof hoće da menjia svet onda to treba da čini odmah. Takve stvari ne trepe odlaganje. Nema privilegovane situacije na koju se mora čekati pa da se onda stupi u akciju. Čovek mora živeti i nekako se snalaziti bez obzira na nepovoljne okolnosti. Ako hoćešmo komunizam moramo ga odmah ostvariti, ma kako znamenja za ovaj poduhvat bila nepovoljna.« stav 43. »Minimalizam je protiv demokratije ukoliko je demokratija ovo: 1) pravo gradanina da bira i bude biran; 2) sloboda mišljenja zborna i dogovora, nepovredivost stana, tajne pisma i slične demokratske koještarije; 3)